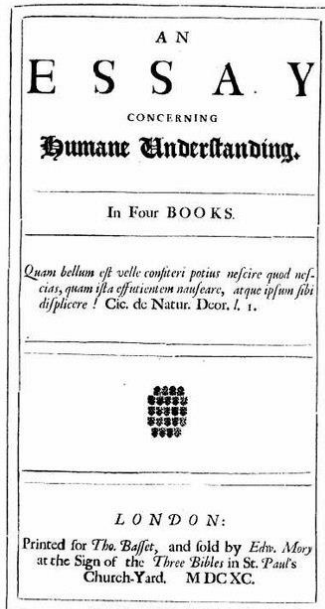

5. 2. lecke: John Locke ismeretelmélete

A tapasztalat és az idea meghatározása

Locke szerint a **lélek megszületésekor teljesen üres**. Arisztotelésztől veszi át az **üres papiros (tabula rasa)** metaforát: a lélek olyan fehér lapra hasonlít, amelyre a tapasztalatok írják rá a tudást.

„Az elme üres papiros, mely nem hordoz semmiféle jelet, s nem tartalmaz egyetlen ideát sem; hogyan jut hát hozzájuk?... Egyetlen szóval válaszolok: a tapasztalatból.” Locke: *Értekezés az emberi értelemről*, Budapest, Osiris, 2003, ford. Vassányi Miklós, Csordás Dávid, II,1, 107. o.

Locke ismeretelméleti főművét az *Értekezés az emberi értelemről* című könyvét teljes egészében ama tézis igazolásának szentelte, hogy **a lélekben megszületésekor nincsen semmilyen előre „kódolt” tudás, hanem a lélek minden tudást a tapasztalás folyamata segítségével szerez meg**. Ehhez azt a folyamatot kellett pontosan leírnia, amelynek során az érzéki tapasztalatból tudás lesz, azaz ahogy

a tapasztalat során a lélekben ideák alakulnak ki. Másként mondva, a könyv célja minden emberi tudást visszavezetni a tapasztalatra.

„Kérdés, hogy a testek miként hoznak létre bennünk ideákat. Ez nyilvánvalóan nem másként történik, mint impulzussal, hiszen a testek tevékenységének ez az egyetlen elképzelhető módja. [...] Idegeink vagy életszellemeink bizonyos testrészeink révén valaminő mozgást továbbítanak a testekből az agyba, avagy az érzékletek székhelyére, hogy ezáltal ott, az elmében létrejöhessenek ama sajátos ideák, melyeket a testekről szerzünk.” Locke: *ÉÉÉ*, II, 11-12.

Az impulzus azt a fizikai-mechanikai hatást jelenti, amelyet a külvilágban zajló anyagi folyamatok gyakorolnak az érzékszerveinkre. A tapasztalás folyamata mechanikus: az érzékszerveinket **fizikai behatások, impulzusok** érik, amelyeket egy adott érzékszerv **idegi információra** fordítja le. Ezek az információk az **idegpályákon** jutnak az **agyba**, majd pedig ott alakulnak **mentális tudássá**, azaz **mentális képekké, fogalmakká, ideákká**.

Az idea meghatározása

„Az idea szó a leginkább alkalmas annak megjelölésére, amit az elméleti képmás, képzet, faj szavak jelentenek, bármi legyen is az; tehát annak kifejezésére, amivel az elme a gondolkodás során foglalatoskodik.” Locke: *ÉÉÉ*, I,1,8. 36. oldal.

„Bármit észlel is az elme önnön magában, illetve bármi legyen is az észlelés, gondolkodás vagy értelem közvetlen tárgya, azt ideának hívom.” *II*,8,8. 140. oldal.

E meghatározások szerint az **elme lényegében ideák összessége**. Az elmében minden idea, amit az elme észlel. Az **észlelést az elmében az ideák biztosítják**. Az ideák alapvetően képek, és ezek alkotják az elvont fogalmi gondolkodás és a nyelv alapját.

Az ideák kialakulása

Az ideák kialakulásának folyamatát Locke két szakaszra osztja: egy fizikai, mechanikus szakaszra és egy mentális, szellemi szakaszra.

(1) Fizikai, mechanikus szakasz

impulzus => életszellemek => mentális kép

Ennek során az érzékszerveket olyan fizikai hatások érik, amelyeket az adott érzékszerv idegi információkra tud lefordítani. Ezt Locke **impulzusnak** nevezi. Az impulzusokat az **életszellemek** szállítják az agyba. Az „életszellemek” kifejezést Descartes használta, tőle vette át Locke. A 17. századi orvosi gondolkodásban még az elektromosságot nem ismerték, és úgy vélték, hogy az **idegpályákon az információkat életszellemek közvetítik** mechanikus módon. Az életszellemek **az agyban ideákat alakítanak ki**. A fent már idézett camera obscura hasonlat mutatja, hogy az **agyból az elmébe** lépve az impulzusok **mentális képekké** válnak. Ez az észlelés második szakasza az ún. mentális szakasz.

(2) Mentális szakasz

egyedi kép (idea) => emlékezet => általános idea

A mentális szakasz sokkal összetettebb. Elsőként az ideák megjelennek az elmében, mint **mentális képek**. Ezek nemcsak megjelennek, hanem lenyomatokat képeznek az **emlékezetben** oly módon, hogy az elme később elő is tudja hívni őket (ezt nevezzük lényegében emlékezetnek). Majd ezekből az egyedi, az egyes létezőkre vonatkozó képekből **elvonatkoztatásokat** végez. Hiszen az a cél, hogy ne csak egyes asztalok ideájával rendelkezzen az elme, amelyeket külön-külön kezel, hanem az Asztal (mint olyan) általános ideájával is, amely az **asztal általános fogalma**, amely minden egyedi asztalt „tartalmaz”. Az elvonatkoztatás útján tehát az elme **az egyedi képekből általános ideákat** alakít ki.

„Elsőször is az érzékek bizonyos ideákat bocsájtanak be, és továbbadják őket az egyelőre még üres belső teremnek: s ezek, miközben az elme fokról-fokra megismerkedik némelyikükkel, az emlékezetben nyernek szállást és névhez is jutnak. Ezután az elme tovább haladva elvonatkoztatást végez rajtuk, és lépésenként megtanulja az általános nevek használatát. Az elme ilyenképpen felszerelkezik ideákkal és nyelvvel, tehát azokkal a kellékekkel, melyeken következtető tehetségét gyakorolja, s az ész alkalmazása ekként minden nappal egyre világosabban megfigyelhető lesz, amint a neki elfoglaltságot nyújtó anyagmennyiség gyarapodik.” Locke: ÉEE, I,2, 45. o.

Megjegyzés: A racionalistáknál a velünk született eszmék tana mentesítette a gondolkodókat annak megmagyarázásától, hogyan alakulnak ki az elmében egyedi dolgok képeiből általános ideák. A velünk született ideák ugyanis mindig általánosak, és nem az elme alakítja ki a tapasztalás során egyedi dolgok képéből.

Az ideák forrásai

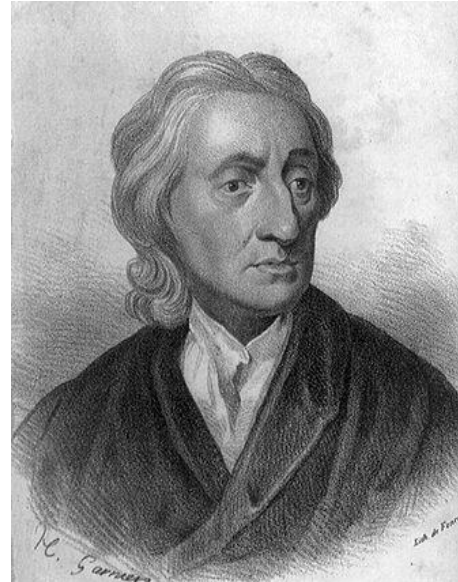
Az ideáknak két forrása van: az **érzékelés** (külső) és a **reflexió** (belső) Locke hangsúlyozza, hogy az ideák **nemcsak a külső tapasztalásból** eredhetnek, hanem **belső észlelésből** is. Hiszen hogyan tudnánk egyébként szert tenni az emlékezet, a képzelet, az akarat, az értelem, az elme stb. fogalmára? A belső „tapasztalatot” Locke **reflexiónak** nevezi.

„Az értelemben nyoma sincs olyan ideának, melyet ne a fenti két forrás [érzékelés, reflexió] valamelyikéből nyerne. Külső tárgyak juttatják az elmét az érzéki minőségek ideáihoz, tehát ama különböző észleletekhez, melyeket a tárgyak hoznak létre bennünk, és az elme juttatja az értelmet a saját működésével kapcsolatos ideákhoz.” L: ÉEE, II,1,5

- az **érzékelésből** származnak a hőmérséklet, keménység, illat, szín, íz ideái,
- a **reflexióból** származnak az észlelés, a gondolkodás, az akarás stb. ideái,
- **érzékelésből és reflexióból** együtt származnak a gyönyör, a fájdalom, a képesség, a létezés, az egység stb. ideái.

Az ideák osztályozása

Locke kétféle ideát különböztet meg: **egyszerűt** és **összetettet**. Az **összetett ideák egyszerűekből állnak**. Az egyszerű ideák az érzékelésből vagy a reflexióból erednek és onnan kerülnek az elmébe.

Az **egyszerű ideák** (lásd: 2. könyv 2. fejezet: Az egyszerű ideákról) **világos és elkülönült** (*clara et distincta*) **ideák**, amelyek nem oszthatók fel és nem törölhetőek ki az elméből. Ezek az ideák másként nem alakulhatnak ki az elmében, mint ahogy kialakultak.

„Az egyszerű idea semmi egyebet nem tartalmaz, mint egyetlen egyöntetű jelenséget avagy elképzelést az elmében, és nem bontható fel különböző ideává.”

Az **összetett ideákat** (lásd: 2. könyv 12. fejezet: Az összetett ideákról) az értelem az egyszerű ideákból hozza létre. Az egyszerű ideákat azonban sem létrehozni, sem megsemmisíteni nem képes. Az elme az összetett ideákkal háromféle műveletet képes elvégezni: **egyesíteni, szétválasztani és egymás mellé helyezni** őket.

Az elsődleges és másodlagos minőségek

Végezetül azon minőségeket kell megkülönböztetnünk egymástól, amelyeket a különböző ideák kifejeznek az elmében. A **minőség** meghatározása:

„Azt a képességet, melynek révén egy alany valaminő ideát idéz elő az elmében, azon alany minőségének nevezem, amelyben az illető képesség benne rejlik.” II,8,8

Az ideák az elmében bizonyos minőségeket jelenítenek meg. Ezek között Locke megkülönböztet **elsődleges** és **másodlagos** minőségeket.

A test eredeti vagy **elsődleges minőségei** azok, amelyek tökéletesen elválaszthatatlanok a testtől, bármilyen módosulás következzen be rajtuk: tömörség, kiterjedés, alak, mozgás, nyugalom, szám. Ezek a szubsztanciális tulajdonságok.

A test **másodlagos minőségei**, amelyek megváltozhatnak: színek, hangok, ízek stb. Ezek az attribútumok. Az elsődleges és másodlagos minőségek közötti megkülönböztetés azon alapul, hogy mely minőségek jelenítenek meg az elmében olyan valós tulajdonságokat, amelyek megvannak a külső dolgokban is, és melyek nem.

Az elsődleges minőségeket megjelenítő ideák valóságos jellemzőket **jelenítenek meg (reprezentálnak)**. A másodlagos minőségeket megjelenítő ideák viszont olyan jellemzőket jelenítenek meg, amelyek abban a formában, ahogyan az elmében megjelennek, **nincsenek meg a tárgyakon**. Ezek a szín, az íz, az illat stb. tulajdonságai. Ezek ugyanis csak olyan minőségek, amelyek az impulzusok és az érzékszerveink találkozása során alakulnak ki. Pl. a hangok valójában az az érzet, amelyet a levegőhullámok a dobhártyánkon keltenek. A színek az az érzet, amelyet a fény rezgési amplitúdója kelt a retinánkon stb. Tehát **a szín, a hang, az íz nincsen rajta a tárgyon, ezért ezeket Locke másodlagos tulajdonságoknak nevezi**. Ezzel szemben minden tárgynak van valós alakja, mozgása, tömörsége, kiterjedése stb. Ezek elsődleges tulajdonságok.

Összefoglalás:

Az empirista ismeretelmélet elsősorban a tapasztalás folyamatával foglalkozik. Legfontosabb tézise, hogy nincsenek velünk született eszmék, ezért fő célja annak magyarázata, hogy miként jön létre tudás az érzéki tapasztalat során. Az empiristák a tapasztalást mechanikus módon írják le. Locke az érzéki tapasztalás mellett beszél belső tapasztalásról is, amelyet reflexiónak nevez. Az empirista ismeretelméletben fontos szerepet játszik az idea (mentális fogalom, eszme, képzet) létrejöttének és természetének magyarázata.

Kérdések:

Határozza meg szabatosan az alábbi fogalmakat: idea, camera obscura, reflexió, impulzus, minőség, egyszerű idea, összetett idea!

Mi a különbség egyszerű és összetett idea között?

Mi a különbség elsődleges és másodlagos minőségek között?
Milyen ideák származnak reflexióból? Mit jelent a tabula rasa elv?

